

АГРАР СОҲАДА СУҒУРТА ХИЗМАТЛАРИНИ ЙЎЛГА ҚЎЙИШНИНГ ЖАҲОН ТАЖРИБАСИДАН ФЙДАЛАНИШ

*Каленов Кузберген Тлегенович -
Қорақалпоғистон Республикаси Бердах номидаги
Қорақалпоқ давлат университети Мустақил тадқиқотчиси*

Аннотация. Мақолада қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолияти билан боғлиқ рисклар ва уларни классификациялаш ҳамда давлат-хусусий шерикчилиги ҳамда суғурта мукофотларининг бир қисмини Ўзаро суғурталаш жамиятлари ташкил этиш орқали ушбу жамиятларга давлат томонидан тўлаб бериш билан қўллаб-қувватлаш орқали суғурта хизматлари билан таъминлашнинг самарадорлигига эришиш масалалари ёритилган ва хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: Қишлоқ хўжалиги, қишлоқ хўжалиги корхоналари, қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолияти билан боғлиқ рисклар, агросуғурта, суғурталашни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги, рискларни бошқариш, ўзаро суғурта.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МИРОВОЙ ПРАКТИКИ ОТКЛЮЧЕНИЯ СТРАХОВЫХ УСЛУГ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

*Каленов Кузберген Тлегенович -
Республика Каракалпакстан Каракалпакский государственный
университет имени Бердаха самостоятельный соискатель*

Аннотация. В статье освещены и сформулированы выводы о рисках, связанных с деятельностью сельскохозяйственных предприятий, и их классификации, а также о достижении эффективности обеспечения страховыми услугами посредством государственно-частного партнерства и поддержки этих обществ выплатой части страховых взносов государством путем создания обществ взаимного страхования.

Ключевые слова: Риски, связанные с деятельностью сельского хозяйства, Сельскохозяйственных предприятий, сельскохозяйственных предприятий, Агрострахование, государственная поддержка страхования, урожайность сельскохозяйственных культур, управление рисками, Взаимное страхование.

USING THE WORLD PRACTICE OF DISABLING INSURANCE SERVICES IN THE AGRICULTURAL SECTOR

*Kalenov Kuzbergen Tlegenovich -
Republic Of Karakalpakstan Karakalpak State University
named after Berdakh Independent researcher*

Annotation. The article covers the risks associated with the activities of agricultural enterprises and their classification, as well as the issues of achieving the efficiency of providing insurance services by supporting them with the payment by the state through the establishment of Public-Private Partnership and mutual insurance societies of a part of the insurance premiums, and the conclusions are formed.

Keywords: Risks associated with the activities of Agriculture, Agricultural Enterprises, agricultural enterprises, Agro-Insurance, state support for insurance, agricultural crop yields, risk management, Mutual Insurance.

Кириш. Дунёда аграр суғурта дастурларининг кўплаб турлари мавжуд бўлсада, уларнинг бирортаси ҳам аниқ ва ишончли маълумотлардан фойдаланмасдан туриб амалга оширилмайди. Шу билан бирга бу тизим давлатнинг маълумотлар селекцияси ва жамланиши каби муҳим йўналишидаги қўллаб-қувватлашисиз фаолият юрита олмайди. Қишлоқ хўжалигидаги актуал ҳисоб-китобларни амалга ошириш учун эса аграр ишлаб чиқариш ҳамда об-ҳаво тўғрисидаги маълумотлар зарур.

Суғурта ташкилоти нуқтаи-назаридан, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги йўқотишлардан ҳимояланиш даражасини танлаш учун, томонлар қишлоқ хўжалиги суғуртасини амалга оши-

риш жараёнида дуч келадиган зарарлар табиати, ўзига хос хусусияти, ҳажми ва частотаси тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлишлари лозим. Суғурта мукофоти ставкалари нафақат ишлаб чиқарувчилар учун ҳамёнбоп бўлиши, балки суғурта мажбуриятларини юритиш ва суғурта қопламаларини амалга ошириш имконияти нуқтаи-назаридан ҳам қўлланилиши мақсадга мувофиқ бўлиши керак. Суғурта тарифларини ҳисоблаб чиқишда аграр ишлаб чиқарувчи томонидан суғурта қилиш тўғрисидаги қарорига қандай омиллар таъсир қилиши мумкинлигини ҳисобга олиш муҳим аҳамият касб этади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари нуқтаи-назаридан, қишлоқ хўжалиги суғуртаси

каби таваккалчиликларни бошқаришнинг муҳим усулидан фойдаланиш тўғрисидаги қарорнинг қабул қилинишига таъсир қилувчи қатор омилларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Бундай омиллар қаторида биринчи навбатда ишлаб чиқариш жараёнининг натижаси бўйича хўжаликнинг пул маблағлари айланмаси ва кутилаётган даромаднинг бўлиши мумкин бўлган зарар ҳажмига нисбатини ажратиб кўрсатиш мумкин.

Ҳар бир давлат қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантириш ва унинг барқарорлигини таъминлашни ўзининг асосий вазифаларидан бири сифатида ҳисоблайди. Чунки қилоқ хўжалиги муҳим стратегик соҳа бўлиб, ушбу тармоқ орқали мамлакат фуқароларининг ҳаёт фаровонлиги таъминланади.

Асосий қисм. 2004 йилга келиб қишлоқ хўжалиги ўсимликлари мажбурий суғуртаси тўғрисида қонуннинг қабул қилиниши ва унинг давоми сифатида 2006 йилда ўзаро суғурта тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши натижасида экин майдонларининг 78,3 фоизини суғурта хизматлари билан таъминлашга эришилди. Қишлоқ хўжалиги корхоналари суғуртаси ҳажмининг бундай даражага эришишида ўзаро суғурта тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши муҳим роль ўйнади. ЎСЖнинг қишлоқ хўжалиги корхоналари эгалари учун маъқул келган жиҳатларидан бири шу бўлдики, суғурта мукофотлари ЎСЖнинг ҳисоб рақамида тўпланади ва улар бошқа заҳиралар ташкил қилишга, инвестицияга, ЎСЖ аъзолари учун қисқа муддатли қарз беришга йўналтирилиши мумкин ва энг муҳими, тўпланган маблағлар ва уларнинг ишлатилиши тўғрисидаги маълумотлар шаффофлиги таъминланган ҳолда қишлоқ хўжалиги

суғуртасининг арзон ва ишончли тизими йўлга қўйилган.

Чет мамлакатлар тажрибасига кўра, қишлоқ хўжалиги суғуртаси учун бюджетдан ажратилган маблағлар конкурс асосида танлаб олинган суғурта ташкилотлари билан қишлоқ хўжалиги корхоналари ўртасида тузилган суғурта шартномалари асосида ушбу суғурта ташкилотларига суғурта мукофоти сифатида ўтказиб берилади. Бу маблағлар қишлоқ хўжалиги корхонаси томонидан суғурта ташкилотига тўланган суғурта мукофотининг бир қисми бўлиб, қолган қисмини қишлоқ хўжалик корхонаси ўз ҳисобидан амалга оширади ва натижада корхона ўз фаолияти билан боғлиқ хатарларнинг тўлиқ суғуртавий таъминотига эга бўлади. Бундай таъминотга эга бўлган қишлоқ хўжалик корхоналарининг экинларига ёки чорва молларига табиий ёки бошқа ҳодисалар натижасида зарар етказилганда кўрилган зарар давлат ёки ўзлари томонидан эмас, балки суғурта ташкилоти томонидан қоплаб берилади.

АҚШда қишлоқ хўжалиги суғуртаси кенг ривожланган суғурта тармоғи ҳисобланади. Ушбу мамлакатда қишлоқ хўжалиги суғуртасининг тарихи 1930 йилда Конгресс томонидан қишлоқ хўжалиги экинларини федерал даражада суғурталаш тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши билан бошланган.

Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолияти билан боғлиқ хатарларни суғурталашда шу соҳадаги корхоналарни суғурта хизматларидан фойдаланишга кенг жалб қилишнинг самарали воситаларидан бири сифатида, давлат-хусусий шерикчилигига (PPP-Publik-Private Partnership) асосланган моделлардан фойдаланишнинг синновдан ўтган хорижий мамлакатлар тажрибаларини келтириш мумкин.

1-жадвал

АҚШда давлат томонидан қўллаб-қувватлашга асосланган давлат-хусусий шерикчилик асосидаги моделига кирувчи дастурларнинг хусусиятлари

Кўрсаткичлар	Хусусиятлари
Қишлоқ хўжалиги суғуртасини амалга оширишда қўлланилаётган асосий дастурлар	“Хавфлилик даражаси юқори бўлган хатарлардан суғурта қилиш” (CRP), “Ҳосилни суғурталашнинг кўп даражали дастури” МРСІ, “Туруҳ режаси дастури” GRP, “Даромадларни ҳимоя қилишга йўналтирилган дастур” IP
Мазкур дастурлар асосида суғурталанадиган хатарлар	Қурғоқчиликдан (53 %), сув тошқинидан (23 %), совуқ ҳаво оқимидан (6 %)
Мазкур дастурлар асосида суғурталанадиган қишлоқ хўжалик экинлари	Маккажўхори, буғдой, соя
Моделнинг асосий хусусиятлари	Суғурта дастурларини шакллантириш ва жорий этишда давлат суғурталанувчилар билан тўғридан-тўғри алоқада бўлади

АҚШда юқоридаги кўринишдаги давлат-хусусий шерикчилигига асосланган дастурларнинг қўлланилиши ушбу мамлакатда қишлоқ хўжалигига алоҳида эътибор қаратилишидан ва бунда суғурта воситасидан кенг фойдаланили-

шидан далолат беради. Аммо шуни ҳам таъкидлаш керак, қишлоқ хўжалигида бу каби лойиҳаларни амалга оширишда бошқа кўплаб мамлакатларда ҳам давлат-хусусий шериклиги асосида суғурта хизматларидан фойдаланилмоқда.

Канада ва Исроилда давлат томонидан қўллаб-қувватлашга асосланган давлат-хусусий шерикчилиги моделининг хусусиятлари

Кўрсаткичлар	Канада моделининг хусусиятлари	Исроил моделининг хусусиятлари
Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари учун асосий давлат суғурта дастурлари	Ҳосилни тўлиқ ёки қисман йўқотишдан суғурта қилиш дастури (фермерларнинг 80 фоизи фойдаланади)	Табиий офатлардан (The natural Disaster Program) дастури (KANAT фонди орқали давлат томонидан бошқарилади)
Суғурталанадиган хатарлар	Совуқ ҳаво ва тошқин ҳодисаларидан суғурталаш	Қишлоқ хўжалиги экинларининг деярли барча турлари, шунингдек бутун мамлакат бўйлаб чорва моллари ва сув хўжалиги корхоналари суғурталанади
Суғурталанадиган экинлар	Буғдой, арпа, колза ва маккажўхори экинлари суғурталанади	
Моделнинг асосий хусусиятлари	Давлат таъсирининг юқорилиги	Қишлоқ хўжалиги суғуртаси мажбурий ҳисобланади (бундақишлоқ хўжалиги маҳсулот ишлаб чиқарувчилари барчаси суғурталанади)

Илмий адабиётлар таҳлили. Қишлоқ хўжалиги суғуртаси бўйича европа давлатлари ичида Испания тажрибаси энг самарали ҳамда давлат, маҳаллий ҳокимиятлар ва қишлоқ хўжалиги корхоналарининг манфаатларини оптимал даражада таъминлайдиган тизим ҳисобланади. Бу мамлакатда суғурта ташкилотларига қишлоқ хўжалиги корхоналари тўлайдиган суғурта ва қайта суғурта мукофотларининг 60 фоизини давлат томонидан тўлаб берилади. Бунда суғурта қопламасини ҳисоблашда охириги 5 йиллик ҳосилдорликнинг ўртача ҳажми асос қилиб олинади [1, с. 214].

Испания қишлоқ хўжалиги вазирлиги қошида махсус қишлоқ хўжалиги суғуртаси агентлиги ташкил этилган бўлиб, ушбу агентлик суғурта фаолияти билан шуғулланади, Молия вазирлиги эса суғурта ва қайта суғурта фаолияти назоратини амалга оширади.

Қишлоқ хўжалиги экинлари, чорва моллари ва сув хўжаликларини давлат-хусусий шерикчилиги асосида суғурталаш Европа мамлакатларида кўп йиллардан бери самарали қўлланиб келмоқда. Ушбу давлатлардан Испания модели 35 йиллик тарихга эгаллигини алоҳида таъкидлаш мумкин [1, с. 214].

Испания ва Туркияда давлат томонидан қўллаб-қувватлашга асосланган давлат-хусусий шерикчилиги моделларининг хусусиятлари

Кўрсаткичлар	Канада моделининг хусусиятлари	Исроил моделининг хусусиятлари
Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари учун асосий давлат суғурта дастурлари	“Agroseguro” давлат компанияси томонидан ишлаб чиқилган “Seguros Agrarios Combinados” дастури	“TARSIM” бошқарув компанияси бошчилигидаги қишлоқ хўжалигини суғурталаш шерикчилиги
Суғурталанадиган хатарлар	Қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги, сув хўжалиги корхоналарини сув ресурслари камайишидан ва чорва молларини касалликлардан суғурталаш	Қурғоқчилик, тошқин, бўронлар ва чорва моллари ўлимидан суғурталанади
Суғурталанадиган экинлар	Буғдой, арпа, колза ва маккажўхори	Буғдой, помидор, зайтун ва узум
Моделнинг асосий хусусиятлари	Давлат-хусусий шерикчилиги асосида қишлоқ хўжалиги билан бирга чорва моллари суғуртасини ҳам қўллаб-қувватлайди	Испания моделига ўхшаш. Қишлоқ хўжалиги суғуртаси “TARSIM” компанияси ва суғурта шерикчилиги орқали амалга оширилади.

Қишлоқ хўжалиги суғуртасини ўзаро суғурта ёрдамида амалга ошириш Европада кенг ривожланган. Айниқса бу йўналиш Австрияда кенг ривожланган бўлиб, бунинг қонуний базаси ушбу давлатда 1946 йилда яратилган. Ҳозирги даврда Австрияда қишлоқ хўжалигини суғурталаш ўзида 8 тадан ўзаро суғурталаш жамиятини (ЎСЖ) бирлаштирган ассоциациялар

томонидан амалга оширилмоқда. Улар нотижорат шаклидаги ЎСЖлар бўлиб, уларнинг фаолияти давлат томонидан қўллаб келинади, яъни ЎСЖларга фермерлар тўлайдиган суғурта мукофотларининг 50 фоизи давлат томонидан тўлаб берилади. Бунда ушбу маблағларнинг 25 фоизи маҳаллий бюджет маблағлари ва қолган 25 фои-

зи федерал бюджет ҳисобидан тўлаб берилади. [2, с. 177]

Аммо шуни таъкидлаш керакки, қишлоқ хўжалиги суғуртасида суғурта компанияси учун риск даражаси юқори ҳисобланади ва бу суғурталанувчи томонидан тўланадиган суғурта мукофотлари қийматини белгиловчи тариф ставкаларининг бирмунча юқори бўлишига олиб ке-

лади. Айниқса қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини суғурталашда хўжаликлар катта миқдорда суғурта мукофотларини тўлаб беришларига тўғри келади.

Кўп ҳавфларни биргаликда суғурталашда субсидиялардан фойдаланишга асосланган дастур сифатида Австрия давлати тажрибасини ўрганиш зарур деб ҳисоблаймиз.

4-жадвал

Австрия ва Швецарияда давлат томонидан қўллаб-қувватлашга асосланган давлат-хусусий шерикчилиги моделларининг хусусиятлари

Кўрсаткичлар	Канада моделининг хусусиятлари	Исроил моделининг хусусиятлари
Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари учун асосий давлат суғурта дастурлари	“Die Osterreichische Hagelversicherung” ўзаро суғурталаш жамияти субсидияланган суғурта дастурларини бошқаради	Қишлоқ хўжалигини суғурталаш бўйича суғурта шерикчилигига асосланган
Суғурталанадиган экин ва хатарлар	Экинлар билан боғлиқ ҳавфларни комплекс суғурталаш (қурғоқчилик, аёз, сув тошқини, уруғликнинг ўсиб кетиши, қор бўронлари ва зараркунадалар таъсири) ва чорва молларини касалликлар ва бошқа ҳавфлардан суғурталаш	Ўсимликларни суғурталаш ихтиёрий, аммо фермерлар учун чорва молларини юқумли касалликлардан суғурталаш маҳаллий ҳокимият томонидан назорат қилинадиган мажбурий суғуртадир
Моделнинг асосий хусусиятлари	Қишлоқ хўжалиги ихтиёрий суғурталанади. Суғурталаш фақат битта компания (Hagelversicherung) орқали амалга оширилади	Қишлоқ хўжалигини суғурталашга миллий даражада субсидия берилмайди. Бироқ айрим маҳаллий ҳокимиятларда фермерларга молиявий ёрдам кўрсатиш амалиёти кузатилади

Яқин қўшни мамлакат Қозоғистонда қишлоқ хўжалиги суғуртаси бозорида рақобат етарли даражада бўлмаганлиги туфайли юқори риск даражасига эга бўлган ва нисбатан паст даромад келтирувчи объектларни суғурталашга қизиқиш кам. Ўттиздан ортиқ тижорат суғурта компаниялари орасида бешта йирик компания бозорнинг қарийб тенг ярмига эгалик қилади. [4, с. 89]

Бундай ҳолатда фақатгина давлатнинг аралашуви билан риск даражаси юқори бўлган объектларни суғурта ҳимояси билан таъминлаш мумкин. Худди шундай объектлардан бири ва энг йириги қишлоқ хўжалигидир.

Ўзбекистонда бўлгани каби Қозоғистон ҳам мустақилликка эришгандан кейин қишлоқ хўжалиги суғуртаси ихтиёрий суғурта объектига айланди ва натижада суғурталанадиган объектлар сони кескин камайиб кетди ва шу билан бирга суғурта хизматларининг нархи ошиб кетди. Натижада табиий офатларнинг тез-тез юз бериши оқибатида хўжаликларнинг асосий қисми молиявий жиҳатдан қийин аҳволга тушиб қолди. 1997 йилда Президент фармони билан қишлоқ хўжалиги мажбурий суғуртасининг киритилиши ҳам ўзининг самарасини бермади. Ҳаддан ташқари юқори суғурта тарифлари (20 %дан ортиқ) ва қишлоқ хўжалиги корхоналарининг тўловга ноқобиллиги бунга имкон

бермади [5, с.65].

Натижалар ёки якуний қисм. Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш мумкинки, мамлакат учун стратегик аҳамиятга эга бўлган қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланишини таъминлашда мазкур соҳани суғурта хизматлари билан қамраб олиш самарали восита ҳисобланади. Аммо қишлоқ хўжалиги корхоналарини суғуртага ёппасига жалб қилиш биров мушкул бўлиб, ушбу муаммони суғурта ташкилотлари билан давлат ўртасида ҳамкорликни йўлга қўйиш орқали, яъни чет мамлакатлар тажрибасида кенг қўлланиб келаётган давлат-хусусий шерикчилигига асосланган моделлардан фойдаланиш ёки нотижорат шаклидаги Ўзаро суғуртааш жамиятларини ташкил этган ҳолда, суғурта мукофотларининг бир қисмини давлат маблағларидан амалга ошириш орқали қишлоқ хўжалик корхоналарини ёппасига суғуртага жалб қилишга эришиш мумкин. Бизнингча, ЎСЖлар ташкил этган ҳолда, суғурта мукофотларининг бир қисмини давлат маблағлари ҳисобидан тўлаб бериш орқали мазкур муаммони ҳал этиш ҳар жиҳатдан маъқул бўлади. Чунки, ЎСЖ ташкил этиш орқали арзон ва ишончли ҳамда суғурталанувчи учун манфаатли (инвестиция фаолияти даромадларидан суғурталанувчининг манфаатдорлигининг мавжудлиги) суғурта хизматлари-га эришилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 4 мартдаги 119-сон қарори асосида, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер участкаси эгаларига ажратиладиган кредитларнинг қайтмаслик ҳавфини суғурта қилиш бўйича суғурта шерикчилиги тўғрисида низом ишлаб чиқилиб, унга кўра деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер участкаси эгаларига ажратиладиган кредитларни қайтмаслик ҳавфини суғурта қилиш бўйича суғурта операцияларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида суғурталовчилар ўртасида юридик шахс мақомига эга бўлмаган суғурталовчиларнинг касбий бирлашмаси суғурта шерикчилиги тузилади. Ушбу шерикчилик асосида, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига мувофиқ, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер участкаси эгаларига лимон етиштириш учун иссиқхоналар ташкил этиш, унаби, грек ёнғоғи ва паррандачилик маҳсулотларини етиштириш мақсадида ажратиладиган кредитларни қайтмаслик ҳавфини суғурта қилиш шартномалари мазкур хў-

жалиklar билан тузилиб, суғурта қопламалари шерикчиликка аъзо компаниялар томонидан биргаликда тўлаб берилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 17 июнда пахта хом ашёси ва бошоқли дон экинларининг бўлғуси ҳосилини суғурталаш тизимини такомиллаштириш тўғрисидаги 505-сонли қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга кўра, пахта хом ашёси ва бошоқли дон экинларининг бўлғуси ҳосилини суғурталаш бўйича расмийлаштирилган суғурта шартномаларига асосан тўланиши лозим бўлган суғурта товонлари, пахта хом ашёси ва бошоқли дон экинлари етиштирувчи хўжалик субъектларидан тушган жами суғурта мукофотларининг 80 фоизгача бўлган қисми "Ўзагросуғурта" АЖ томонидан қопланади, суғурта товонларининг қолган қисми Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан "Ўзагросуғурта" АЖга ажратиладиган бюджет субсидияси орқали қопланиши белгилаб қўйилди.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Турбина К.Е., Дадьков В.Н. *Взаимное страхование*. -Москва, Анкил, 2007, с.214
2. UN Department of Economic and Social Affairs. Division for Sustainable Development (National CSD report: Austria - Agriculture) материаллари.
3. Борина Б.К. *Пути совершенствования страхования в растениеводстве*. Автореферат диссертации на получение научное звание к.э.н.- Астана, 2006, с.74.
4. Алтынбеулы Кайрат. *Финансовая устойчивость страховых компаний в условиях конкурентной среды*. Автореферат диссертации на получение научное звание к.э.н. -Алматы, 2006, с.89
5. Қўлдошев Қ.М. *Ўзбекистонда ўзаро суғурталашнинг методологик асосларини такомиллаштириш*. Иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. Тошкент, 2019.